

УДК 94:321.01](477)''1918''

Л. О. ВОРОНЬКО,

кандидат наук з державного управління, доцент,

доцент кафедри державного менеджменту,

Національна академія державного управління при Президентові України

Українське державотворення в добу Гетьманату 1918 року: роль та значущість діяльності П.Скоропадського

На підставі проведення аналізу наукових праць та крізь призму спогадів гетьмана П.Скоропадського зроблено спробу комплексно дослідити його діяльність у період Гетьманату з позицій україноцентризму, зокрема розкрито головні здобутки уряду П.Скоропадського та виокремлено найважливіші його досягнення – успіхи у розвитку освіти, науки, культури. Крім того, охарактеризовано погляди П.Скоропадського щодо збереження України, висвітлено причини падіння Гетьманату та доповнено їх перелік.

У статті також акцентовано увагу на повчальних уроках тієї доби, що є важливими для сьогодення в контексті становлення та розбудови Української держави: знаходження спільної мови Президента України з лідерами українських політичних партій; наявність у глави держави дієвої команди; розвиток інституту державної служби; незважаючи на складний час, вироблення та реалізація результативної державної політики, насамперед у галузях освіти, науки, культури; здійснення демократичних реформ; установлення довіри народу до влади; зниження рівня напруженості в суспільстві; наявність ідеології державотворення; проведення конструктивної зовнішньої політики держави; спроможність лідера нації до консолідації всієї України, громадяни якої здатні його підтримати.

Ключові слова: державотворення, Гетьманат, Українська держава, конфедерація, правління П.Скоропадського, державна політика, лідер.

VORONKO L. O.,

Candidate of Sciences in Public Administration (Ph.D), Associate Professor,

Associate Professor of Public Management Chair,

National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

UKRAINIAN STATE CREATION IN THE PERIOD OF HETMANATE 1918: THE ROLE AND IMPORTANCE OF P.SKOROPADSKY'S ACTIVITY

Based on the analysis of scientific papers and through the prism of memories of Hetman an attempt is done to investigate comprehensively the activities of P.Skoropadsky in the period of Hetmanate from the standpoint of Ukraine's centrism, the main results of government of P.Skoropadsky are exposed in particular and his major achievements and successes in development of education, science and culture are distinguished. In addition, the views of P.Skoropadsky are described to preserve Ukraine, the reasons for the fall of Hetmanate are lighted up and the list of these reasons is added.

© Воронько Л.О., 2016

In the article the attention is also accented on instructive lessons of that period, that are important for the present time in the context of the establishment and development of the Ukrainian state: finding a common language between the President of Ukraine and the leaders of Ukrainian political parties; the presence of an effective team for the head of the state; development of the civil service; despite the difficult times the development and implementation of effective public policy in the fields of education, science and culture; realization of democratic reforms; setting of trust of people to the government; reduction of the level of tension in society; availability of state creation ideology; conducting of a constructive foreign policy of state; the ability of the leader of the nation to consolidate all Ukraine, whose citizens are able to support him.

Key words: state creation, Hetmanate, Ukrainian state, confederation, the rule of P. Skoropadsky, public policy, leader.

ВОРОНЬКО Л. А.,

кандидат наук государственного управления, доцент,

доцент кафедры государственного менеджмента,

Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

ОБРАЗОВАНИЕ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА В ПЕРИОД ГЕТМАНАТА 1918 ГОДА: РОЛЬ И ЗНАЧИМОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ П.СКОРОПАДСКОГО

На основании проведения анализа научных работ и через призму воспоминаний гетмана П.Скоропадского предпринята попытка комплексно исследовать его деятельность в период Гетманата с позиций украиноцентризма, в частности раскрыты главные достижения правительства П.Скоропадского и выделены важнейшие его достижения – успехи в развитии образования, науки, культуры. Кроме того, охарактеризованы взгляды П.Скоропадского относительно сохранения Украины, освещены причины падения Гетманата и дополнен их перечень.

В статье также акцентировано внимание на поучительных уроках той эпохи, которые являются важными в контексте становления и развития Украинского государства: нахождение общего языка Президента Украины с лидерами украинских политических партий; наличие у главы государства действенной команды; развитие института государственной службы; несмотря на сложное время, выработка и реализация результативной государственной политики прежде всего в отраслях образования, науки, культуры; осуществление демократических реформ; установление доверия народа к власти; снижение уровня напряженности в обществе; наличие идеологии образования государства; проведение конструктивной внешней политики государства; способность лидера нации к консолидации всей Украины, граждане которой способны его поддержать.

Ключевые слова: образование государства, Гетманат, Украинское государство, конфедерация, правление П.Скоропадского, государственная политика, лидер.

Здобути Українську державу, то ще не значить її збудувати. Нам не лише націоналізм потрібен, а перш за все конструктивне державництво.

Данило Скоропадський

Постановка проблеми. Свого часу Павло Скоропадський зауважив, що від часів Гетьманства 1918 р. українська державність стала фактом, з яким світ уже рахувався і буде рахуватися.

Проте ще й досі на Заході Україна розглядається як “життєвий простір”. І, безумовно, мав рацію перший Міністр закордонних справ незалежної України А.Зленко, коли говорив: “Багато політиків світу саме так і сприймають нас – як важливу територію. Ми ж маємо стати важливою нацією” [3, с. 7].

Нинішні українські реалії змушують політиків прийняти результативні для держави і суспільства політичні рішення, насамперед щодо збереження української державності, національної безпеки, захисту національних інтересів.

Не буде перебільшенням сказати, що це є нагальними питаннями, вирішення яких потребує багато зусиль як з боку влади, так і народу України. І тільки наша єдність, як наголошував П.Скоропадський, дасть нам змогу витримати тиск зовнішнього світу на нас та рівночасно змусить той чужий світ ставитися до нас з повагою.

Однак тест на знання гетьманової науки сучасна українська політична еліта поки що склала на “незадовільно” [4]. Звернення до історії, зокрема до правління П.Скоропадського, є нині дуже важливим з огляду на ситуацію, що склалася в Україні.

Отже, дослідження ролі та значущості діяльності П.Скоропадського є вкрай актуальним – із доби Гетьманату 1918 р. мусимо нарешті здобути уроки, щоб не опинитися на узбіччі історії.

Аналіз останніх публікацій та виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні існує велика кількість наукових праць (дисертаційних досліджень, монографій, статей, матеріалів конференцій), присвячених Гетьманату 1918 р., історичній постаті й державотворчій діяльності гетьмана П.Скоропадського, авторами яких є Я.Калакура, Г.Папакін, Р.Піріг, О.Реєнт, В.Рум’янцев, В.Савченко, Ф.Турченко, Д. Яневський, О.Яременко та ін. Серед публікацій, що вийшли у світ останніми роками, необхідно виділити: історичні нариси Р.Пирога про утворення та функціонування Гетьманату П.Скоропадського [14]; книгу Д. Яневського, де автор системно розглядає феномен Української гетьманської держави 1918 р. [24]; дослідження Ю.Фігурного, що стосується державотворчої та етнонацієтворчої діяльності П.Скоропадського [20]; статтю В.Рум’янцева, який фокусує увагу на основних напрямках державотворчої діяльності гетьмана [15]; матеріали конференції “Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії” [6; 8; 12; 13]. Крім того, у контексті нашого дослідження серед останніх публікацій важливими є праці В.Думанського [4], Д.Калинчука [9], С.Коника [11], Т.Ралдугіної [5], А.Хитри [21], Д.Шурхала [23] та інших дослідників, зокрема С.Грибєдова, І.Грозовського, С.Гнатюка, І.Дацківа, А. Єгорова, В.Капелюшного, О.Козій, О.Пшенишної.

Проте, незважаючи на чималий доробок науковців, діяльність П.Скоропадського в період Гетьманату з огляду на державотворення досліджено недостатньо, а точніше, як зазначає Я.Калакура, Гетьманат доби П.Скоропадського все ще залишається недоусвідомленим й історикам бракує україноцентризму в оцінці таких рубіжних явищ, яким був Гетьманат 1918 р.

Отже, **мета статті** полягає в тому, щоб на підставі проведення джерелознавчого аналізу, узагальнивши думки науковців та враховуючи спогади гетьмана, дослідити роль та значущість державотворчої діяльності П.Скоропадського в період Гетьманату з позицій україноцентризму, а саме: виокремити головні здобутки уряду П.Скоропадського з точки зору українського державотворення, виділити найважливі успіхи діяльності П.Скоропадського в добу Гетьманату, а також з’ясувати які повчальні уроки

для сьогодення України в контексті розбудови держави можна почерпнути з тієї доби.

Виклад результатів дослідження та їх обґрунтування. Обраний гетьманом П.Скоропадським курс – це встановлення в Україні сильної державної влади, здатної забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці, розбудови могутньої, незалежної Української держави.

Однак про діяльність П.Скоропадського і донині точаться дискусії. Дослідження феномену Гетьманату триває близько дев'яти десятиріч і має полемічний характер. Існує також розмаїття поглядів і на саму особистість гетьмана. Діапазон характеристик П.Скоропадського дуже широкий – від зрадника до видатної постаті в українській історії. Зокрема, його в різний час називали: зрадником; сепаратистом; класовим ворогом; німецькою маріонеткою; чесним і відданим другом Німеччини; білогвардійським підлабузником; своїм серед чужих, чужим серед своїх; Залізним гетьманом; українським Бонапартом; другим Мазепою; ясновельможним паном гетьманом; оперетковим повторенням свого славетного пращура; диктатором; авторитарним керівником; лиходієм, праведником; фундатором українізації та створення української церкви; патріотом; людиною двох культур – української та російської; громадським і військовим діячем; державотворцем; зразковим державним і політичним діячем; тимчасовим президентом України; видатною постаттю в українській історії.

Д.Донцов у свій час писав: “На тлі сірої стандартності й безбарвності демо-соціалістичного провідництва П.Скоропадський був індивідуальністю... Мав у собі живчик владолюбства і звичку командування. Мав фах, що найбільше був тоді потрібний для правителя України, – був військовим. Нарешті мав політичну відвагу...” [24, с. 50].

П.Скоропадський – останній гетьман “всієї України та військ козацьких”, який прийшов до влади у критичніший час існування української державності й за сім з половиною місяців зробив дуже багато кроків на шляху українського державотворення, однак чи не найбільше з усіх діячів піддавався й піддається критиці.

Найчастіше П.Скоропадського критикують за його погляди щодо федеративного з'єднання України з Росією. У цьому зв'язку необхідно з'ясувати, що він розумів під терміном “федерація”.

Аналізуючи низку праць вітчизняних дослідників, виділимо суттєві аспекти, що допоможе розібратися в тогочасній ситуації.

Передусім слід навести висновок В.Думанського стосовно поглядів П.Скоропадського з питання збереження України.

Зокрема, дослідник констатує, що П.Скоропадський зрозумів дві речі, які були конче необхідні для збереження України. Насамперед – це консолідація суспільства: заходи з українізації мають межуватися зі спробами об'єднати навколо Гетьманату широкі кола населення, не обов'язково україномовного. Еліта ж підбиралася не за гаслами та мітинговими закликами, а за рівнем компетенції. П.Скоропадський також чітко усвідомлював, хто є найбільшим

ворогом України: цей ворог – більшовизм. Саме тому він шукав союзників на боці країн Антанти та серед лідерів “білого руху”. Україна в середині 1918 р. була базою всіх антибільшовицьких сил. Крім того, надавала військову та фінансову допомогу Дону та Кубані. Саме тому П.Скоропадський погоджувався на різні форми державного існування України – аж до проголошення федерації з Росією. За це його звинувачували у “зраді” не тільки сучасники, а й недалекоглядні нащадки. Слід зазначити, що мова йшла про рівноправне об’єднання, оскільки ніякої Росії на той час вже не існувало [4].

На листопад 1918 р. єдиною країною під назвою “Росія” була більшовицька республіка. Природно, з нею об’єднуватися гетьман П.Скоропадський не збирався. У листопаді 1918 р. на теренах колишньої Російської імперії існували самопроголошені держави Уфимської директорії, Всевеликого війська Донського та Кубанської Народної республіки. Усі вони не були Росією. З таким самим успіхом, як влучно зауважує Д.Калинчук, гетьман міг проголосити об’єднання з Марсом чи Венерою [9].

Нами поділяється точка зору Я.Пеленського, провідного американського дослідника історії Гетьманату, якій підкреслює, що П.Скоропадський уживав термін “федерація” довільно, у тогочасному популярному розумінні. Його концепцію відносин із Росією не можна окреслити словом “федерація” в сучасному політологічно-юридичному тлумаченні, оскільки він у своїх “Спогадах” пише про Україну як про державу з окремим і самобутнім статусом. По-друге, П.Скоропадський визнавав необхідність інтеграції населення України не за етнічними, а за територіально-державним принципом, а також наполягав на стабілізації влади, що набуває першорядної ваги в державному будівництві. По-третє, він обстоював потребу власної армії, флоту, служби безпеки, поліції, національної валюти, закордонної політики, потребу державної підтримки національної освіти, науки, культури, тобто всіх прикмет суверенної держави. Урешті, політичне утворення, яке він очолював, мало назву “Українська держава”. Отже, такий підхід до побудови держави та її відносин з іншою, більшою державою окреслюється в науці не як федерація, а як конфедерація, або співдружність незалежних держав [16, с. 26–27].

Вищенаведене дає підстави зробити висновок про те, що П.Скоропадський приділяв велику увагу саме створенню самостійної держави. Його внесок в українське державотворення є незаперечним фактом.

Свою програму дій щодо розбудови Української держави він виклав у таких документах, як “Грамота до всього українського народу” та “Закони про тимчасовий державний устрій України”, виданих 29 квітня 1918 р. Першочерговим завданням П.Скоропадський вважав створення дієздатного уряду й сильного адміністративного апарату за принципом професійності.

Погляди П.Скоропадського на зміст держави під час його правління найбільш повно виявились у соціальній функції. По-перше, це спроба відродження козацтва як соціальної основи Української держави; по-друге, забезпечення суспільно-політичної еволюції українського робітництва; по-третє, розвиток української інтелігенції як основи національного і культурного розвитку [21].

Про культурний розвиток держави необхідно сказати окремо. П.Скоропадський цьому напряму державної політики надавав дуже важливого значення.

“Мы сначала должны демократизировать страну, воспитать людей, развить в них сознание долга, привить им честность, расширить их культурный горизонт, и тогда только лишь можно разговаривать о дальнейшем этапе социальной эволюции” – писав він у своїх “Спогадах” [16, с. 123–124]. “Культурный действительно класс украинцев очень малочислен. Это и является бедой украинского народа” [16, с. 233].

У період правління П.Скоропадського було підготовлено і затверджено 17 законів, 14 постанов, два статuti та одна інструкція – усього 34 документи, що стосувалися розвитку освіти, науки і культури. Цей комплекс офіційних документів свідчить про велику роботу уряду в напрямі реформування та створення нових вищих, середніх та початкових навчальних закладів України. Закладалися підвалини діяльності вищих українських наукових установ, організовувалися дослідницькі інститути, що діють і досі, створювалися бібліотеки, уживалися заходи з охорони пам’яток історії, культури та мистецтва. З фондів Державної скарбниці на ці справи було асигновано 34 млн 853 тис. 593 карбованці. Варто наголосити, що сім законів, постанов та інструкцій заклали фундамент організації Української Академії наук та Національної бібліотеки. Це надало могутнього поштовху до розвитку центральних державних наукових інституцій, які відіграли визначну роль у становленні вітчизняної фундаментальної науки [12].

П.Скоропадський дійсно дбав про майбутнє України, розвиток української мови, формування української інтелігенції, що свідчить про україноцентричну позицію гетьмана П.Скоропадського, сутність якої підтверджено документально.

Так, зважаючи на те, що на наступні навчальні роки була потрібна більша кількість україномовних професорів, восени 1918 р. 33 молодих, перспективних у науковому плані українці були прийняті на посади професорських стипендіатів для підготовки до майбутньої викладацької праці. Цій справі слугувало кілька законів, затверджених П.Скоропадським, зокрема “Про заснування 20 стипендій у розмірі від 5 000 до 7 200 карбованців для підготовки професорів вищих навчальних закладів України з викладанням українською мовою” [6]. Крім того, було вжито заходів з українізації установ, ухвалено асигнувати Міністерству освіти на курси українознавства для вчителів по всій Україні 2 184 790 карбованців [24, с. 225].

Як свідчить аналіз літератури [2; 5, с. 638; 6; 12; 17–19; 20, с. 40; 22; 24, с. 210–223], усього за сім з половиною місяців – саме стільки проіснувала Українська держава П.Скоропадського – було:

- засновано Українську академію наук, яку очолив відомий учений В.Вернадський;

- створено мережу українських початкових і середніх шкіл, мережу навчальних закладів національних меншин; відкрито 150 нових україномовних гімназій;
- уведено в шкільну й гімназичну програми українську мову, історію та географію України як обов'язкові предмети;
- видано кілька мільонів підручників українською мовою;
- відкрито два державних українських університети (17 серпня 1918 р. вийшов закон про заснування в Кам'янець-Подільському Державного українського університету, другий закон, який побачив світ того ж дня, стосувався відкриття університету в Києві, а точніше – “Про перетворення Київського Народного українського університету в Київський Державний український університет”);
- розширено мережу національної вищої школи, зокрема засновано більше 20 вищих навчальних закладів: Одеський політехнічний, Київський архітектурний, Київський клінічний, Київський вищий технічний, Одеський сільськогосподарський інститути тощо;
- створено в усіх вищих навчальних закладах України кафедри української мови, літератури та історії;
- надано нового імпульсу театральному життю України, зокрема створено Державний народний театр, Державний драматичний театр, Український національний театр під керівництвом П.Саксаганського, “Молодий театр” Л.Курбаса, Залізничний театр, Херсонський український драматичний театр, Державну драматичну школу та ін.;
- зроблено суттєвий внесок у розвиток національної музичної культури, а саме: створено Національний оперний театр, Музично-драматичний інститут, Першу дитячу оперу, Перший український національний хор, Державний симфонічний оркестр, Державну капелу бандуристів, школу кобзарів; Київське концертне бюро та ін.
- засновано нові художні, бібліотечні та музейні заклади – Національну галерею мистецтв; Національну бібліотеку, Український історичний музей; Черкаський краєзнавчий музей, музей церковноісторичної та археологічної громади, а також десятки інших установ, що мали сприяти відродженню української культури.

Слід наголосити, що за правління П.Скоропадського українська національна університетська освіта, по-перше, набула державно-правового характеру, по-друге, оформилась у початкуючу функціональну систему. Гетьман дав принципову згоду на заснування українських університетів як осередків національної культури, затвердив закони, на базі яких творилися університетські заклади і заповнювалися їх штати, сприяв ректорам у розв'язанні складних матеріально-технічних проблем [6].

Отже, саме в галузях освіти, науки, культури найбільшою мірою виявилися конструктивна діяльність П.Скоропадського. Успіхи у проведенні політики в цих галузях сприяли розбудові Української держави. Це була дійсно результативна державна політика, незважаючи на дуже складні часи, оскільки, з

одного боку, довелося вести ідеологічну боротьбу з прибічниками більшовизму, з другого – долучати до співпраці українську опозицію в особі М.Грушевського, С.Петлюри, В.Винниченка.

Підкреслимо, що всі дослідники Української держави 1918 р. дотримуються одностайної думки: Гетьманат був і залишається до сьогодні вірцевою інституцією в сенсі опіки над освітою, наукою та культурою. Тобто, як зауважує Д.Яневський, ні ДО, ні ПСЛЯ квітня – грудня 1918 р. жодне державне утворення, яке існувало на території сучасної України і позицінувало себе як “українське”, не зробило того, що зробила команда Скоропадського.

Результати діяльності П.Скоропадського в зазначених галузях є відповіддю опонентам, які вважають, що держава, яку будував П.Скоропадський, “була ні українська, ні російська”.

Сучасний український учений Р.Піріг, досліджуючи добу Гетьманату 1918 р., зазначає, що “недостатня “українськість” гетьманського правління очевидна. І спроби П.Скоропадського зробити його більш національним не вдалися. Сенат більшістю голосів надав російській мові статус державної. Місцеве демократичне самоврядування фактично було знищене шляхом повернення до влади старої царської, антиукраїнської бюрократії. Судова адміністрація постійно наповнювалася правниками з Росії. Федеративна грамота П.Скоропадського, навіть з огляду на всю складність міжнародної кон’юнктури, стала актом фактичної ліквідації суверенної державності України” [13].

Безумовно, П.Скоропадський припустився помилок під час свого правління, є низка прорахунків в його діяльності, але, на нашу думку, зважаючи тільки на успіхи у проведенні політики в галузях освіти, науки, культури можна говорити про україноцентричний підхід до побудови держави. Саме в цьому великою мірою розкривається державотворча роль П.Скоропадського. Без жодних перебільшень можна стверджувати: з огляду на українське державотворення значення цих успіхів величезне.

З метою аргументації важливості зазначеного напрямку діяльності П.Скоропадського звернімося до сьогодення. Так, дослідники наголошують на тому, що нині внаслідок “відсутності в Україні системної україноцентричної гуманітарної політики та активних дій керівників Російської Федерації, спрямованих на реалізацію неоімперського проекту “Русский мир”, окреслилися чотири гуманітарні сфери, в яких існують фундаментальні загрози самому існуванню України як незалежної держави: мовно-культурна, інформаційна, політика історичної пам’яті та конфесійна” [1, с. 46].

Повертаючись до правління гетьмана, необхідно зазначити, що в контексті діяльності уряду П.Скоропадського слід наголосити ще на такому: уперше врегульовано взаємовідносини держави з громадянами (прийняття закону про громадянство), започатковано процес формування інституту державної служби. Як зазначають науковці, зокрема С.Коник, визначення статусу, місця та ролі державної служби в ті часи відбувалося досить професійно. Варто відзначити, що такого змісту систематизація та

впорядкованість інституту державної служби України відбувалося лише за добу Гетьманату П.Скоропадського [11, с. 138].

Створення законодавчої бази функціонування державної служби дало змогу мінізувати політизацію управлінських кадрів, особливо середньої ланки, уніфікувати структуру урядових установ, визначити обов'язки і права державних службовців, створити умови для їх кар'єрного зростання. Узяті в комплексі заходи правового, організаційного та матеріального характеру сприяли підвищенню ефективності інституту державної служби як важливого владно-управлінського інструменту розбудови Української держави [14, с. 123].

Великого значення П.Скоропадський надавав реформам. Зокрема, у своїх “Спогадах” він акцентував увагу на проведенні демократичних реформ, що вважав нагальним обов'язком глави держави.

Крім того, П.Скоропадський зауважував, що “недостаточно захватить власть, но нужно еще подыскать людей, которые бы всецело шли со мной и проводили бы мои начинания в жизнь”. Він також наголошував: “Создавайте свою интеллигенцию, своих специалистов по всем отраслям государственного управления...” [16, с. 145, 52].

З вищенаведеного контексту зі “Спогадів” П.Скоропадського можна зробити висновок про те, що в центрі уваги гетьмана, говорячи сучасною мовою, були такі питання, як добір, розстановка і навчання кадрів; великого значення він надавав формуванню команди – фахівців-управлінців.

Науковці підкреслюють, зокрема І.Нагаєвський, В.Рум'янцев, що гетьман П.Скоропадський намагався ввести до міністерств справжніх фахівців, українських патріотів; головним критерієм добору урядовців були їх професіоналізм і готовність служити Україні [15, с. 52]. Водночас П.Скоропадський зазначав, що “была масса людей неподходящих по своим знаниям и по своим нравственным качествам, но для дезинфекции всех этих учреждений требовалось время” [16, с. 159].

Таким чином, кадрове питання було принциповим щодо проведення державної політики. Зокрема, П.Скоропадський вказував на необхідність “прикладання особливих зусиль з боку уряду” щодо радикального покращання кадрового забезпечення діяльності уряду (малося на увазі насамперед ключове міністерство – Міністерство внутрішніх справ).

Вагомими є здобутки гетьманського уряду в розбудові мережі зовнішньополітичних представництв. Як підкреслюють науковці, зокрема Д.Яневський, темпи розбудови вражають і сьогодні.

За весь період свого існування Українська держава П.Скоропадського мала 11 дипломатичних і близько 50 консульських представництв у 20 країнах, а на своїй території – 12 дипломатичних і 42 консульських представництва з 24 держав [5, с. 638].

Окрім місце належить дипломатичним відносинам гетьманського уряду з урядом Росії, яка відповідно до Брестського договору зобов'язана була укласти мир з Україною. Під час переговорів обговорювалися питання припинення воєнних дій, а також фінансів, транспорту, поштових зносин, обміну полоненими, економічних і культурних відносин. Тут уряд

П.Скоропадського мав деякі успіхи – було укладено перемір'я, створені українські генеральні консульства в Москві та Петрограді, консульства в інших великих містах Росії [15, с. 38–39].

Аналіз літератури дає підстави виділити такі основні напрями державотворчої діяльності П.Скоропадського та його уряду [5, с. 638; 10; 11; 15; 17; 18; 24]:

- розвиток освіти, науки, культури, де найбільшою мірою виявилася україноцентрична позиція П.Скоропадського;
- розвиток законотворчості Української держави (за час існування Гетьманату було прийнято близько 500 нормативно-правових актів, завдяки яким була стабілізована економіка і фінансова система, закладені правові підвалини держави, сформована система судочинства, визначено правові основи громадянства тощо; затверджений П.Скоропадським 02 липня 1918 р. закон про українське громадянство, як відзначають дослідники, був майже бездоганим, оскільки не тяжів до жодних фантомів);
- створення судової системи; законом від 02 червня 1918 р. відновлено мирову юстицію; система загальних судів в Україні вибудовувалася відповідно до законів від 08 липня 1918 р.;
- започаткування процесу формування інституту державної служби в Україні; створення владних інститутів (зокрема Малої Ради Міністрів), необхідних для повноцінного функціонування як глави держави, так і державного механізму в цілому;
- розбудова державних фінансових інститутів, налагодження грошового обігу, удосконалення грошової системи (українська валюта була забезпечена природними багатствами і головним чином цукром);
- відновлення приватної власності, що сприяло економічному піднесенню;
- розбудова Збройних сил: прийнято закон про загальний військовий обов'язок та розроблено план організації армії, яка мала нараховувати понад 300 тис. чол.; створено центри підготовки кадрів для армії (Військова Академія, чотири кадетські школи; дві військових школи старшин для піхоти та по одній для кінноти, артилерії і технічної служби); розпочато розбудову українського морського флоту; зроблено практичні кроки з відновлення козацьких традицій, формування українського вільного козацтва, яке мало бути свого роду військовим резервом;
- розбудова мережі дипломатичних представництв (Гетьманська держава установила дипломатичні зв'язки з Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною, Данією, Персією, Грецією, Норвегією, Швецією, Італією, Швейцарією, Ватиканом та іншими державами; на своїй території мала представництва з 24 держав).

Отже, здобутки уряду П.Скоропадського чималі. Це свідчить насамперед про те, що у р я д о в ц і п р а ц ю в а л и. Гетьман у своїх “Спогадах” писав:

“Я лично приходил в совет министров каждый вечер и видел, что зря люди там не сидели. Нужно, наоборот, удивляться, что правительственный аппарат был сравнительно так скоро налажен и даже выдержал такое испытание...” [16, с. 159].

Загалом державотворча діяльність П.Скоропадського та його команди охоплювала близько 30 напрямів. Дослідники констатують, що формально-правові підвалини функціонування режиму в цілому було сформовано впродовж перших 100 днів нової держави. Після цього процес не тільки не пригальмувався, але, навпаки, лише набирив обертів. Саме це дає підстави для підтвердження висновку Т.Подковенко про те, що доба Гетьманату – це дійсно “період справжнього розвитку української державності”, хоча сам гетьман був дуже далекий від ейфористичної оцінки своєї діяльності на ниві державного будівництва [24, с. 99, 97, 120].

Однак підкреслимо, що сучасники П.Скоропадського та історики констатують факт певного економічного піднесення України періоду Гетьманату. Цьому сприяли відновлення приватної власності, підтримка гетьманом вільного підприємництва та можливість промислових і торговельних кіл суттєво впливати на економічну політику влади, широкий збут товарів до Австро-Угорщини та Німеччини. Поступово було відновлено залізничний рух, реорганізовано і зміцнено державний флот тощо. Як засвідчує один із жителів столиці України, “відносний добробут Києва за гетьманських часів різко контрастував зі швидким зубожінням Петрограда та Москви. На півночі вже починався голод, який був нам ще зовсім незнайомий... Після “московського пекла” Київ здавався людям своєрідним Ельдорадо” [10].

Проте, проводячи на той час досить результативну державну політику, П.Скоропадський *не зміг стати національним лідером, який би зумів консолідувати всю Україну*. Гетьман не мав належної підтримки українських політичних партій.

Проголошений 14 листопада 1918 р. курс на федеративний союз із Росією не був випадковістю – гетьмана до цього кроку підштовхнуло, з одного боку, російське монархічне офіцерство разом із кадетами, меншовиками й есерами, а з другого боку, український політикум, який не подав руку П.Скоропадському в його державницьких прагненнях. Зрештою, вже будучи в еміграції, гетьман зрозумів, що московські сили, які набивалися йому в спільники, виявилися безпосередньо причетними до його повалення [8].

Дослідники [2; 19; 20, с. 43–44] називають кілька причин падіння Гетьманату:

- відсутність чисельної дієздатної регулярної української армії, тобто уряд не спромігся реалізувати власні плани зі створення достатньо боездатної армії (вдалося створити лише 60-тисячне військо);
- невирішеність аграрного питання;
- посилення впливу в Українській державі російських консервативних кіл;
- шпигунська та диверсійно-терористична діяльність більшовицьких організацій Росії;

- небажання інших держав бачити Україну незалежною;
- підкорення соціально-економічної політики інтересам панівних верств та окупаційної влади, залежність гетьманської влади від Німеччини та Австро-Угорщини;
- недовіра населення до уряду, що посилювалася антиурядовою пропагандою, з одного боку, і помилками уряду – з другого;
- скрутне становище трудящих, зростання рівня напруженості в суспільстві.

Результати проведеного нами джерелознавчого аналізу дають змогу виділити ще такі причини падіння Гетьманату.

1. У своєрідному політичному заповіті синові Данилу в 1925 р. П.Скоропадський писав: “Стара українська верства була слаба й числом і внутрішньою своєю дезорганізованістю і слабкістю. Вона не мала ні спільної національної культури, ні спільного державного ідеалу, ні спільної організації (підкреслено нами. – Л.В.). Лівобережні плекали московську, правобережні польську і тільки невеличка частина, розкидана по різних кутках України, плекала Українську національну культуру”[13].

2. Крім того, гетьман мав мужність визнати: “Одна з моїх помилок викликана тим, що моя поява на посаді гетьмана відбулася не зовсім планомірно, а майже несподівано для мене самого... перед тим як взяти владу до рук, я не мав людей, які довіряли би мені, а я їм цілком (підкреслено нами. – Л.В.)” [24, с. 50].

3. Мабуть, найбільш трагічною обставиною 1918 р. було те, що П.Скоропадський і лідери українських партій не знайшли спільної мови. По суті проблеми краще за все висловився колишній однополчанин П.Скоропадського по кавалергардському полку, а пізніше один із засновників фінської держави Карл-Густав Маннергейм: “Я хочу, чтобы в сознании будущих поколений запечатлелся лишь один урок: разброд в собственных рядах смертоноснее, нежели вражеские мечи, а внутренние расхождения открывают двери иноземным захватчикам (підкреслено нами. – Л.В.)” [23].

Сьогодні конче необхідно зрозуміти: нація, як політичне ціле, не просто має народити свого провідника. Її завдання – його підтримати. Цінність нації – в її безпеці й процвітанні. Запорука цьому – підтримка лідерів та відповідальність останніх [7].

Історія, як відомо, повторюється, точніше, як сказав Г.Гегель, “історія повторюється двічі: перший раз як трагедія, другий раз – як фарс”. Якщо проаналізувати причини падіння Гетьманату і нинішні українські реалії, то вимальовуються історичні паралелі, що спонукає до певних висновків.

Гетьмана П.Скоропадського не підтримали. Україна втратила свою незалежність. Чи спроможний сьогодні український народ підтримати свого лідера? І яким має бути лідер, щоб його підтримали?

Наше бачення дає змогу скласти такий гіпотетичний портрет.

Справжній лідер – це передусім високоосвічена і культурна людина з розвиненим почуттям відповідальності за долю і народ України, патріот,

управлінець-професіонал, який зумів сформувати дієву команду й обізнаний з колом питань у галузях, права, безпеки й оборони, економіки, освіти, науки та культури, має харизму, мудрість, політичну відвагу та спроможний до консолідації всієї України.

Слід наголосити, що саме сьогодні вирішується доля України і майбутнє українського народу; від громадян, а точніше від їхньої здатності й мотивації підтримати національного лідера багато в чому залежить успіх у розбудові Української держави.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що з позицій україноцентризму державотворча роль та значущість діяльності П.Скоропадського в добу Гетьманату 1918 р. є очевидними, попри недоліки й прорахунки та незважаючи на дуже складний час і конче короткий термін правління П.Скоропадського.

До головних здобутків уряду П.Скоропадського з точки зору державотворення можна віднести: становлення та розвиток освіти, науки, культури; розвиток законотворчості Української держави; формування інституту державної служби; розбудову мережі дипломатичних представництв; створення судової системи; розбудову державних фінансових інститутів.

Найважливішими досягненнями гетьманського уряду були успіхи у проведенні політики в галузях освіти, науки, культури, що вказує на чітку артикуляцію україноцентризму в діяльності П.Скоропадського в добу Гетьманату 1918 р. і де найбільшою мірою виявилось його “конструктивне державництво”.

Серед повчальних уроків з правління П.Скоропадського в контексті розбудови Української держави в умовах сьогодення України необхідно акцентувати увагу на таких аспектах:

- знаходження спільної мови Президента України з лідерами українських партій та досягнення консенсусу між партіями з ключових питань зовнішньої і внутрішньої політики;
- наявність у глави держави дієвої команди – фахівців-управлінців, діяльність яких має ґрунтуватися на принципах взаємодовіри членів команди, професіоналізму та патріотизму;
- розвиток інституту державної служби як ефективного управлінського інструменту розбудови Української держави, сутнісною рисою якої має бути пріоритет прав та інтересів особи і громадянина;
- незважаючи на складний час, вироблення та реалізація результативної державної політики, насамперед у галузях освіти, науки, культури, оскільки саме розвиток цих галузей забезпечує формування, становлення, розвиток і збереження нації та її життєздатність у сучасному світі;
- здійснення демократичних реформ, що має передусім сприяти покращенню життя громадян та іміджу Української держави на міжнародній арені;
- установлення довіри народу до уряду і парламенту, яка є основою конструктивного діалогу народу і влади;

- зниження рівня напруженості в суспільстві шляхом вирішення соціально-економічних питань та питань у сфері оборони й безпеки;
- наявність ідеології державотворення, що буде сприяти розбудові Української держави з урахуванням глобалізаційних викликів;
- проведення конструктивної зовнішньої політики Української держави як незалежної й впливової держави;
- спроможність лідера нації до консолідації всієї України, громадяни якої здатні та вмотивовані підтримати свого національного лідера.

Перспективи подальших наукових розвідок. По-перше, державотворча діяльність П.Скоропадського потребує свого подальшого дослідження з огляду на вивчення позитивного досвіду щодо розбудови сучасної Української держави – дійсно незалежної, демократичної, процвітаючої, впливової держави. По-друге, актуальним напрямом дослідження є з'ясування соціально-культурного портрета українця крізь призму поглядів П.Скоропадського, оскільки він утілював у життя ідею про український народ як поняття політичне, а не тільки етнографічне, національне. По-третє, як зазначає Ф.Турченко, багатообіцяючим є вивчення механізму прийняття П.Скоропадським принципових рішень, які відбивають якісну суть його політичного курсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки". – Київ : НІСД, 2014. – 148 с.
2. Внутрішня та зовнішня політика Павла Скоропадського, її здобутки і недоліки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://urist-ua.com/akts/1617/index.html?page=11>.
3. Демеденко О. Євроатлантична інтеграція: реалії та перспективи / О. Демеденко // Політ. менеджмент. – 2007. – № 4 (25).
4. Думанський В. Гетьманова наука. Уроки Скоропадського [Електронний ресурс] / Володимир Думанський. – Режим доступу: <http://ar25.org/article/getmanova-nauka-uroky-skoropadskogo.html>.
5. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – Київ : НАДУ, 2011. – Т. 3 : Історія державного управління / наук.-ред. колегія : А. М. Михненко (співголова), М. М. Білинська (співголова) та ін. – 2011. – С. 636–639.
6. Завальнюк О. М. Гетьманат Павла Скоропадського: розбудова національної університетської освіти [Електронний ресурс] / О. М. Завальнюк // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : [матеріали Всеукр. наук. конф., 19–20 трав. 2008 р.]. – Режим доступу: <http://coollib.com/b/256112/read>.

7. *Заїка Є.* Уроки історії [Електронний ресурс] / Євген Заїка // Укр. правда. – 2014. – 5 жовт. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/ukr/columns/2010/04/9/4921644/?attempt=1>.

8. *Калакура Я. С.* Образ гетьманату в новітній історіографії [Електронний ресурс] / Я. С. Калакура // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : [матеріали Всеукр. наук. конф., 19–20 трав. 2008 р.]. – Режим доступу: <http://coollib.com/b/256112/read>.

9. *Калинчук Д.* Операція “Федерація з Росією” гетьмана Скоропадського [Електронний ресурс] / Дмитро Калинчук // Тиждень. іа. – 2012. – 15 листоп. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/65078>.

10. *Козій О.* Уроки української національної революції [Електронний ресурс] / Олена Козій // Вітчизна. – 2008. – № 9–10. – Режим доступу: http://vitichyzna.ukrlife.org/9_10_08koziy.html.

11. *Коник С. М.* Державна служба в Українській державі 1918 року як вітчизняний досвід управління справами суспільства / С. М. Коник // Публічне управління: шляхи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 26 листоп. 2014 р.) : у 2 т. – Київ : НАДУ, 2014. – Т. 2. – С. 137–139. *Кудлай О. Б.* Законотворча діяльність українських урядів

12. доби гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти і культури (за матеріалами газети “Державний Вістник”) [Електронний ресурс] / О. Б. Кудлай // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : [матеріали Всеукр. наук. конф., 19–20 трав. 2008 р.]. – Режим доступу: <http://coollib.com/b/256112/read>.

13. *Пиріг Р. Я.* Гетьманат Павла Скоропадського: сутність і форма державності [Електронний ресурс] / Р. Я. Пиріг // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : [матеріали Всеукр. наук. конф., 19–20 трав. 2008 р.]. – Режим доступу: <http://coollib.com/b/256112/read>.

14. *Пиріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року : іст. нариси [Електронний ресурс] / Руслан Пиріг ; НАН України. Ін-т історії України. – Київ, 2011. – 336 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Pyrih_Ruslan/Ukrainska_hetm_derzhava_1918_roku_Istor_narysy.pdf.

15. *Рум’янцев В.* Павло Скоропадський в українському державотворенні (до 140-річчя з дня народження) [Електронний ресурс] / В. Рум’янцев // Вісн. Нац. акад. правових наук України. – 2013. – 1(72). – Режим доступу: <http://visnyk.kh.ua>.

16. *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський ; голов. ред. Ярослав Пеленський. – Київ ; Філадельфія, 1995. – 494 с.

17. Українська держава гетьмана Павла Скоропадського: досягнення і поразки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://istoriya.com.ua/ukrainska-derzhava-getmana-pavla-skoropadskogo-dosyagnennya-i-porazki.htm>.

18. Українська Держава Гетьмана Скоропадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/ukrainska-derzhava-getmana-pavla-skoropadskogo>.

19. Українська держава за часів правління гетьмана Скоропадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://e-works.com.ua/work/1574_Ukrainska_derjava_za_chasiv_pravlinnya_getmana_Skoropadskogo.html.

20. *Фігурний Ю. С.* Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі [Електронний ресурс] /

Фігурний Ю. С. – Київ : НДІУ, 2008. – 128 с. – Режим доступу: <http://nndiuv.org.ua/images/book/fig.derg.pdf>.

21. *Хитра А. Я.* Державно-правові погляди Павла Скоропадського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Хитра Андрій Ярославович. – Львів, 2003.– 20 с.

22. Чи була українською держава гетьмана Скоропадського? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1115071.html>.

23. *Шурхало Д.* Україна Павла Скоропадського: невыученные уроки истории [Электронный ресурс] / Дмитро Шурхало. – Режим доступа: <http://strelaua.com/zhizn/-/kultura/ukraina-pavla-skoropadskogo-nevyuchennye-uroki-istorii.html>.

24. *Яневський Д.* Проект “Україна”, або Спроба Павла Скоропадського / Данило Яневський. – Харків : Фоліо, 2010. – 284 с.

REFERENCES

1. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen (2014), “Analitychna dopovid Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen do pozacherhovoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovishche Ukrainy u sferi natsionalnoi bezpeky"” [The analytical report of the National Institute for Strategic Studies to the extraordinary Proclamation of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the internal and external situation of Ukraine in the field of national security], NISD, Kyiv, Ukraine.

2. “Vnutrishnia ta zovnishnia polityka Pavla Skoropadskoho, yii zdotutky i nedoliky” [Domestic and foreign policy of Pavlo Skoropadsky, its achievements and disadvantages], available at: <http://urist-ua.com/akts/1617/index.html?page=11>, (Accessed 20 January 2016).

3. Demedenko, O. (2007) “Euro-Atlantic integration: Realities and Prospects”, *Politychnyi menedzhment*, vol. 4 (25).

4. Dumanskyi, V. “Hetmanova nauka. Uroky Skoropadskoho” [Getman’s science. Lessons of P. Skoropadsky], available at: <http://ar25.org/article/getmanova-nauka-uroky-skoropadskoho.html>, (Accessed 23 January 2016).

5. Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy (2011), “Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia, t. 3 : Istoriia derzhavnoho upravlinnia / nauk.-red. kolehiia : A. M. Mykhnenko (spivholova), M. M. Bilynska (spivholova) ta in.” [Encyclopedia of Public Administration, Vol. 3: The History of Public Administration / Scientific Editorial Board: A.M. Mykhnenko (co-chair), M.M. Bilynska (co-chair) and others], NADU, Kyiv, Ukraine, pp. 636–639.

6. Zavalniuk, O. M. (2008), “Hetmanate of Pavlo Skoropadsky: Building a national university education”, *Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istoriia, postati, kontroversii* [Hetmanate of Pavlo Skoropadsky: history, figures controversy], Vseukrainska naukova konferentsiia, 19–20 travnia 2008 r. [All-Ukrainian Scientific Conference, 19–20 May 2008], available at: <http://coollib.com/b/256112/read>, (Accessed 10 April 2016).

7. Zaika, Ye. (2014), “History Lessons”, *Ukrainska pravda*, 5 zhovtnia, available at: <http://www.pravda.com.ua/ukr/columns/2010/04/9/4921644/?attempt=1>, (Accessed 29 April 2016).

8. Kalakura, Ya. S. (2008), “The image of Hetmanat in modern historiography”, *Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istoriia, postati, kontroversii* [Hetmanate of Pavlo Skoropadsky: history, figures controversy], Vseukrainska naukova konferentsiia, 19–20

travnia 2008 r. [All-Ukrainian Scientific Conference, 19-20 May 2008], available at: <http://coollib.com/b/256112/read>, (Accessed 10 April 2016).

9. Kalynchuk, D. (2012), "Operation "Federation with Russia" of Hetman P.Skoropadsky", *Tyzhden. ya*, 15 lystopada, available at: <http://tyzhden.ua/History/65078>, (Accessed 29 April 2016).

10. Kozii, O. (2008), "Lessons of Ukrainian national revolution", *Vitchyzna*, vol. 9–10, available at: http://vitchyzna.ukrlife.org/9_10_08koziy.html, (Accessed 29 April 2016).

11. Konyk, S. M. (2014), "Public service in the Ukrainian state in 1918 as domestic experience in management of public affairs", *Publichne upravlinnia: shliakhy rozvytku* [Public Administration: Ways of Development], naukovo-praktychna konferentsiia za mizhnarodnoiu uchastiu, Kyiv, 26 lystopada 2014 r. [Scientific Conference with international participation, Kyiv, November 26, 2014], NADU, Kyiv, Ukraine, t.2, pp.137–139.

12. Kudlai, O. B. (2008), "Legislation activity of Ukrainian governments in the period of Hetman P.Skoropadsky in education and culture (by the materials of the newspaper "State Vistnyk")", *Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istoriia, postati, kontroversii* [Hetmanate of Pavlo Skoropadsky: history, figures controversy], Vseukrainska naukova konferentsiia, 19–20 travnia 2008 r. [All-Ukrainian Scientific Conference, 19–20 May 2008], available at: <http://coollib.com/b/256112/read>, (Accessed 10 April 2016).

13. Pyrih, R. Ya. (2008), "Hetmanate of Pavlo Skoropadsky: the nature and form of statehood", *Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istoriia, postati, kontroversii* [Hetmanate of Pavlo Skoropadsky: history, figures controversy], Vseukrainska naukova konferentsiia, 19–20 travnia 2008 r. [All-Ukrainian Scientific Conference, 19–20 May 2008], available at: <http://coollib.com/b/256112/read>, (Accessed 10 April 2016).

14. Pyrih, R. Ya. (2011), *Ukrainska hetmanska derzhava 1918 roku : istorychni narisy* [Ukrainian Hetman state 1918: Historical Essays], NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, Kyiv, Ukraine, available at: http://shron.chtyvo.org.ua/Pyrih_Ruslan/Ukrainska_hetm_derzhava_1918_roku_Istor_narisy.pdf, (Accessed 25 April 2016).

15. Rumiantsev, V. (2013), "Pavlo Skoropadsky in the Ukrainian nation creation (to the 140th anniversary of his birth)", *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, vol. 1 (72), available at: <http://visnyk.kh.ua>, (Accessed 25 April 2016).

16. Skoropadskyi, P. (1995), *Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918* [Memoirs. The end of 1917 – December 1918 / editor-in-chief Jaroslav Pelensky], Kyiv, Ukraine, Filadelfiia, U.S.A.

17. "Ukrainska derzhava hetmana Pavla Skoropadskoho: dosiahnennia i porazky" [Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropadsky: achievements and defeats], available at: <http://istoriya.com.ua/ukrainska-derzhava-getmana-pavla-skoropadskogo-dosyagnennya-i-porazki.htm>, (Accessed 20 February 2016).

18. "Ukrainska Derzhava Hetmana Skoropadskoho" [Ukrainian State of Hetman Skoropadsky], available at: <http://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/ukrainska-derzhava-getmana-pavla-skoropadskogo>, (Accessed 20 February 2016).

19. "Ukrainska derzhava za chasiv pravlinnia hetmana Skoropadskoho" [Ukrainian state during the rule of Hetman Skoropadsky], available at: http://e-works.com.ua/work/1574_Ykrainska_derjava_za_chasiv_pavlinnya_getmana_Skoropadskogo.html, (Accessed 15 February 2016).

20. Fihurnyi, Yu. S. (2008), *Derzhavotvorcha ta etnonatsiietvorcha diialnist ukrainskoho hetmana Pavla Skoropadskoho v ukrainoznavchomu vymiri* [State creation and ethnos nation creation activities of Ukrainian Hetman Pavlo Skoropadsky in Ukrainian

historical space], available at: <http://nndiuvi.org.ua/images/book/fig.derg.pdf>, (Accessed 5 April 2016).

21. Khytra, A. Ia. (2003), “Public legal views of Pavlo Skoropadsky”, Ph.D. Thesis, Lviv, Ukraine.

22. “Chy bula ukrainskoiu derzhava hetmana Skoropadskoho?” [Was Ukrainian the State of Hetman Skoropadsky?], available at: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1115071.html>, (Accessed 15 March 2016).

23. Shurkhalo, D. “Ukraina Pavla Skoropadskogsho: nevyuchennye uroki istorii” [Ukraine of Pavlo Skoropadsky: unlearned lessons of history], available at: <http://strelaua.com/zhizn-/-kultura/ukraina-pavla-skoropadskogo-nevyuchennye-uroki-istorii.html>, (Accessed 12 March 2016).

24. Yanevskyi, D. (2010), *Proekt "Ukraina", abo Sproba Pavla Skoropadskoho* [The project “Ukraine” or the Attempt of Pavlo Skoropadsky], Folio, Kharkiv, Ukraine.